

**Софийски университет
“Св. Климент Охридски”**

**Факултет по класически и нови филологии
Катедра: Класическа филология**

**Шрифтове и декорация на инкунабулите
през XV в.**

КУРСОВА РАБОТА

по “Увод в изследванията на Ренесанса и Хуманизма”

на Калина Юлиева Босева

II курс

Фак. № 50756

София
2006 г.

У В О Д

В зараждането на печатното дело първите издания получили името *incunabula*, което значи “люлка, начало”. Това понятие обхваща книгите, печатани с метални клишета приблизително до 1500 г., което е формална граница, отбелязваща по-скоро смяната на столетието, отколкото появата на някаква особена разлика във вида на книгите.

Инкунабулите по редица особености са близки до ръкописите. Техните шрифтове, чиито клишета са изрязвани на ръка, толкова точно възпроизвеждат ръкописните, че на пръв поглед печатната книга е трудно да бъде различена от ръкопис. Те запазват начина на подвързване и украсата, която дълго се изработва ръчно. Въпреки че първоначално инкунабулите се произвеждат по почти същия начин като ръкописите, процесът се ускорява около 8 пъти. Това прави печатните книги много по-евтини, а бързото им производство позволява разработването на пазар и създаването на книги постепенно се превръща от изкуство, познато на малцина, в развита индустрия.

В зората на книгопечатането индивидуално артистичния характер на инкунабулите, които са до голяма степен все още ръчно изработени, е причина те да са високо ценени не само като исторически паметници, но и като произведения на изкуството. Така славата на първите типографски ателиета е аналогична на славата на последните знаменити скриптории. Употребата на писмеността и книгопечатането са по същност изкуства, които обаче ставайки общодостъпни се превръщат в нещо насъщно и постепенно губят от блясъка на мистиката си.

Несъмнено книгопечатането има множество предимства – освен по-ниската цена, то дава възможност за унификация на текстовете, избягване на грешките на окото и ръката, с чието проследяване в ръкописите се занимава тексткритиката. Печатните книги позволяват точна препратка, заради идентичността на копията. Вече може да бъде установен общоприет вариант на дадена класическа творба. Всичко това има несъмнен принос за развитието на образованието и културата, както и за всички сфери на цивилизацията.

І. Г Л А В А Ш Р И Ф Т О В Е

Отличителна черта на инкунабулите са множеството различни шрифтове, които са засвидетелствани. В средновековна Европа в ръкописите се използват различни шрифтове в зависимост от типа на книгата или документа или съобразно епохата и региона, в която се извършва преписа. По тази причина издателите на първите

инкунабули също използват различни шрифтове в съответствие с ръкописа, на който се базирало даденото издание. В тази епоха няма специални занаятчии, които да правят клишетата, затова често ги изработват самите печатари или купуват матриците, върху които да ги резбоват. В резултат на това всеки печатар притежава повече или по-малко индивидуален шрифт, като почерк, който става отличителен белег за определяне на издателя на инкунабулата, дори ако няма никакви други сведения за него.

Гутенберговата 42-редова Библия е печатана в шрифт *textura quadrata*, който като цяло тогава се използва за Библии и литургически текстове. Гутенберг си служи с около 300 знака за издаването на тази Библия защото създава отделни форми за всички контракции и абревиатури, които присъстват и в изходния ръкопис. Дори създава по няколко различни матрици за една и съща буква.

I. Ръкописни шрифтове, от които се развиват печатните варианти.

През VIII в. е създадено елегантното писмо наречено Каролингски минускул, и по време на управлението на каролингите то се разпространява в цяла Европа. Писмото е въведено с реформите на Алкуин, учен от Йорк. В противовес на използваните в ръкописите дотогава полу-унциални и курсивни писма, които са много трудни за четене, Алкуин въвежда по-четливото минускулно писмо и пунктуация.

Готическата *textura quadrata* се развива от протоготическото писмо, което възниква във Франция през XI в. Наречено е така, защото обликът на цялата страница наподобява структурата на тъкан и буквите сами по себе си са остри и ъгловати. Този шрифт става популярен в Германия скоро след откритието на Гутенберг и се използва особено широко за Библии и литургически текстове, но и се срещат и издания на други текстове.

В Испания и Италия строго ъгловатите готически шрифтове се избягват. Вместо това подобно ъгловато писмо, но все пак малко по-закръглено, наречено *gotunda*, възниква в Болония, северна Италия, през XII-XIII в. Използва се на места до XVIII в. предимно за литургически текстове като се започне от лични Часослови и се стигне до огромни церемониални ръкописи дори снабдени с нотация. През XV в. на базата *gotunda* възникват множество печатни шрифтове. Буквите D и h са както в унциалното писмо, използват се и двата варианта на r и на s – вертикален и кръгъл, като кръглото s обикновено стои в края на думата. Необичайното g е отличителен белег на шрифта. Този вид готически е близък до Каролингския минускул, затова естествено италианските хуманисти се връщат към него, с погрешната идея, че възкресяват античното писмо.

II. Шрифтове, използвани в инкунабулите

Повече от 80% от всички инкунабули са печатани в готически шрифт, а около 20 % са печатани с хуманистичен, така наречения *gotana*. На готически се издават всякакви професионални текстове и произведения на национален език, докато на хуманистичен шрифт се печатат предимно класически и патристични текстове.

Готически шрифове

Готическите печатни шрифтове най-общо се поделят на три категории. Единият е *textura quadrata*, още наричан *lettre de forme*. Той е с много остри ъгли и се използва предимно за църковни книги. Друга разновидност е по-заоблен вариант *lettre de somme*, наречен така, понеже на него често се печатали съчиненията на схоластиците. *Lettre de somme* е използван и за *Catholicon* на *Balbus*, който също е издаден от Гутенберг, а също и за *Rationale divinarum officiorum* на *Duranti*, който е издаден от *Fust* и *Schöffer* през 1459 г.

Третият вид може да се окачества като курсив. Това леко наклонено писмо е наречено *lettre bâtarde* и се развива от бързописа, използван за някои ръкописни документи, възникнал като възобновяване на курсивните писма през XII в. в Англия. Тъй като е активно използван то писарите в съда в Бургундия, северна Франция, е наричан още *lettre bourguignonne*. В инкунабулите това писмо се използва във Франция и Англия за отпечатване на книги и документи на национален език, а не на латински. *W. Saxton*, който въвежда книгопечатането в Англия най-често си служи с този шрифт. Една разкривена версия на *lettre bâtarde* влиза в употреба в Германия и Швейцария около 1480 г. под името *Schwabacher*. В началото на XVI в. този шрифт се развива в още по-експресивен вариант, наречен *fraktura*. От готическите шрифтове възникват някои смесени форми с повече курсивни елементи, какъвто е случая с т. нар *bastard*.

Характерна черта на всички готически шрифтове е ъгловатостта, дебелината, сбитите и сляти букви. Всички възходящи и низходящи черти се вместиат в реда, с което понякога буквите стават съвсем неузнаваеми.

Хуманистични шрифтове.

В самия край на XIV в. Колучо Салутати и Поджо Брачолини стават основоположници на нова традиция в писането като започват имитацията на ранния средновековен минускул. Те преоткриват постиженията на Петрарка в тази сфера, който пръв започва да използва така нареченото писмо *fere-humanistica*, имитация на каролингския минускул. В ръкописите на Петрарка се срещат много различни почерци, някои показват канцеларско писмо, а други бизнес стил, частично готически шрифт, и

особено често неговия неформален вариант, който е шрифт използван често за интерлинеарни глоси. Петрарка смята, че трябва да се създаде по-естествен шрифт, почетлив и елегантен, който да не затормозява окото, а да го води. Всички тези стремежи се противопоставят на плътното, сложно, неестествено готическо писмо. Но при разглеждането на регионалните варианти на готическия ясно личи, че италианската му версия *rotunda* никога не достига степента на ъгловатост на северните разновидности. Следователно за италианските хуманисти връщането към Каролингския минускул не е така трудно, защото традицията на кръглото писмо не е изцяло прекъсната.

Белезите на предхуманистичния почерк на Петрарка, се появяват и в почерците на Бокачо и Колучо Салутати. Салутати често използва канцеларско писмо и полуготически шрифт, като променя някои от техните характеристики с течение на времето. Познава добре стиловете им от ранните средновековни кодекси, от които притежава голям брой. Скоро след 1400 г., докато Салутати преписва по-стар ръкопис от писмата на Плиний, той въвежда отново дълго крайно *s*, изгубената лигатура *ae* и амперсанта. С този експеримент започва историята на хуманистичните шрифтове.

Ученикът на Салутати, Поджо Брачолини, модифицира *rotunda*-та като опростява готическата отсеченост и сгъстеност на шрифта и набляга на кръглостта на формата на буквите. Всичко това постига чрез имитацията *lettera antica* – Каролингския минускул, който сам по себе си е подобие на римското полуунциално писмо. Постепенно се премахва свързването на буквите и се намалява удебеляването, ъглите и пречупените вертикали се закръглят. Между 1400 и 1402 г. Поджо преписва първия ръкопис въз основа на шрифт от приблизително X или XI в. - шрифтът е сбит, но донякъде с хомогенен *ductus*, остротата е изоставена, кръглото *d* и кръгло *s* (в края на думите) са премахнати, лигатурата *u* е подновена и *ae* е частично възстановена. Поджо е секретар на различни места, най-дълго в папската курия и като такъв пише повече в официален или курсивен традиционен канцеларски шрифт. Но неговото ново писмо е съзнателен опит да се възроди четивността и хармонията на каролингската реформа. След като се заражда във Флоренция в началото на XV в. то се разпространява в цяла Италия, а за около век и в повечето райони на Европа. Сред италианските кръгове, отворени за хуманистични идеали, това писмо е изражение на новата интелектуална тенденция.

По-малко от век след нововъведението на Поджо е измислено още едно римско писмо. Изкуството на официалното писане става остаряло след измислянето на печатането и ръкописната традиция се запазва предимно в калиграфията и в най-

луксозните издания по поръчка. Така се развива и курсивното писмо, което има дълга история и се е запазило в калиграфията и до днес. Изглежда то за пръв път е използвано от Николо Николи почти по същото време, по което Поджо експериментира с *lettera antica*. Италианският хуманистичен курсив е модификация на книжния кръгъл минускул – наклонен е надясно, буквите му силно се свързват една с друга, формите му са по-тесни и сбити. За разлика от първите опити в курсива, които свързват буквите заедно само с цената на изкривяване на формата им чрез употребата на различни лигатури, то новия хуманистичен курсив прави връзките между буквите без да променя самата им форма, както днешните ръкописни шрифтове. В този смисъл това е първият курсив в съвременния смисъл на думата. Той е достатъчно елегантен, за да съблазни Алдо Мануций да го възпроизведе в печатен шрифт. В 1501 г. той отлива курсивни букви за издаването на Вергилий и Петрарка. Въпреки че има подражатели, не много типографи се решават да използват в книгите си само курсив. Той започва да се използва в бележки, в увода и за подчертаните думи. За всички тези цели под името *italicues* френските типографи го използват още в XVII век.

По-нататъшното развитие на италика е така наречения канцеларски курсив, който се използва в средата на XVI в. в папската канцелария, а по-късно под името *littera Cancelleresca* започва да се използва за лично и официално писмо при почти всякакви случаи.

Може да се каже, че Николо Николи, Франческо Поджо Брачолини и Амброджо Траверсари възраждат кръглото писмо, което става известно под името *humanistica rotunda* или *formata* и заедно с влиянието и книгите на флорентинските хуманисти то е усвоено в книгопечатането. Но в разработването на новия шрифт флорентинските хуманисти несъзнателно допускат две грешки: първо – възстановяват каролингския кръгъл минускул с идеята, че възраждат античното писмо; второ – смятат, че трябва точно да копират изящната му разновидност от XII в. и *ad unguem imitari* (най-точно да се имитира). Общия вид на писмото и формата на отделните букви са толкова точно възпроизведени, че на пръв поглед е трудно да се различи хуманистичният от средновековния ръкопис, а ръчно изработваните печатни матрици правят и печатните книги с този шрифт твърде добри копия на средновековните ръкописи. Все пак има признаци, по които безпогрешно се разпознава, че шрифтът е хуманистичен. Това са белезите, пренесени от късното готическо писмо в кръглото минускулно писмо:

1. Над буквата **i** в повечето хуманистични писма стои точка, която се е появила не по-рано от XIV в. и която не съществува в кръглия минускул. Нейното присъствие веднага придава характерния вид на писмо от епохата на Ренесанса.

2. Оста на буквата **t** е силно удължена и изнесена над реда, тя отчетливо пресича малката чертичка и това е форма, която също се е появила едва през XIV в.

3. Формата **V** се е появявала винаги в началото на думата независимо дали става дума да **V** или за **U**, а после престава да се среща неизменно така.

Такъв е общият вид на хуманистичното писмо от XV и отчасти XVI в. Почеркът е кръгъл и без наклон, използва се вертикално **r**, което замества кръглото готическо, унциалното **a** също измества готическото или поне се комбинира с него. Съчетанията **st** и **ct** често се явяват в лигатура. Използва се минускулно **g**, наподобяващо две примки, съединени с чертичка. Изобщо хуманистичното писмо се развива като смесица от минускулни, маюкулни и дори готически и средновековни унциални капитални букви. Трудно е да се установи в какви случаи се употребяват главните букви, за което хуманистичното писмо все пак по-последователно, отколкото по-късно готическото, използва капитални форми. Новите тенденции са собствените имена и заглавията обикновено да започват с главни букви, но след това всички думи, значението на които всеки пишещ намира за необходимо да се подчертае, се пишат с главни букви и техният брой на страницата на хуманистичната книга е много по-голям от днешния. Срещат се и документи без никакви главни букви. Има още една особеност на хуманистичното писмо, която го отличава от минускула от XII в. и наистина в известен смисъл го връща към античността – стремежа към намаляване на лигатурите, монограмите и особено съкращенията чрез контракции. Освен изразяването на назалите **m** и **n** във вид на черти над предишната гласна и известните съкращения на предлозите *per*, *pro* и *prae*, флексиите *-rum* и задпоставения съюз *-que* и много малко контракции като *nri=nosrti*, почти няма съкращения в хуманистичните ръкописи. Тези съкращения и контракции ще се задържат известно време в печатните книги, но с тенденция към пълното им изчезване.

Шрифтът *gotana* е използван най-напред през 1465 г. от двама немци *Conrad Sweynheym* и *A. Pannartz* в изданието на *De oratore* на Цицерон, в Субиако, селище близо до Рим. Тъй като шрифтът, използван по това време, все още има характеристики, които го свързват с готическия, той приема наименованието *gotico-antiqua*. Двамата издатели се пренасят в Рим през 1467г. и продължават да използват за изданията си малко по-

различен вариант на шрифта, повлиян от версията на Adolf Rusch от Страсбург, която той създава през 1464 г.

Днешния Roman type се базира на шрифта, използван най-напред от Nicolas Jenson. Той изучава печатарство в Германия, после се пренася във Венеция, където започва работа. Шрифтът, който той създава за изданието на писмата на Цицерон до Брут, през 1470 г. е обявен от критика Stanley Morison за най-красивия римски шрифт.

Шрифт близък до днешния Roman type е разработен също от двамата братя Johannes и Vindelinius de Spira от Венеция, които го използват за пръв път през 1469 г.

III. Контракции и Абревиатури¹

В средновековните ръкописи думите често са съкращавани, за да се спести място и работа. За да се избегне объркването и за да има някаква ясна идентификация в съкратените думи над или до някои букви се добавят знаци като "-", "~", "o". Използват се много начини за съкращаване на думите:

- (1) Запазва се първата част на думата, а останалото се пропуска.
- (2) Пропуска се средата на думата (контракция).
- (3) Добавя се "-", "~" или "o" за да се означат изпуснатите букви и техните места.
- (4) Изпуска се края на думата, но се добавя някакъв знак.
- (5) Цялата дума се заменя със знак.

Има такова разнообразие от методи за съкращение, че J.L. Walther, палеограф от 18 в., съставя речник на абревиатурите. A. Chassant, A. Cappelli, A. Pelzer и други учени също събирали различни примери за съкращения и съставят речници.

Издателите на инкунабулите се опитват да пресъздадат средновековните ръкописи точно както си били, затова през XV в. клишетата на готическите и хуманистичните шрифтове включват не само нормалните букви от азбуката и цифрите, но и други символи, букви с диакритики и буквени комбинации, за да могат да се печатат контракциите и абревиатурите и когато се срещат в ръкописите да запазят мястото си в съответното издание.

Примери за контракции и абревиатури:

- е абревиатура на "Quia," и на "Quare."

¹ Примерите за контракциите и абревиатурите са от шрифта, използван от C. Kachelofen наречен "Typ.3." Има и други форми контракции и абревиатури също използвани в инкунабулите за повече информация вж. A. Cappelli's *Lexicon abbreviaturarum; dizionario di abbreviature latine ed italiana* (1929; 6th ed. 1990).

- Обикновено гласните с добавена отгоре линия като **ā**, **ē**, **ī**, **ō**, и **ū** засвидетелстват, че "m" или "n" са изпуснати след тях. Например **amē** замества "amen" и **cū** "cum."
- Също тези шест консонанта, **ḡ**, **m̄**, **n̄**, **p̄**, **q̄**, и **r̄** с добавена над тях линия показват, че някоя буква преди и/или след консонантите е съкратена. Например **aḡi** замества "augusti," **bḡm̄** "beatum," **dḡnī** "domini" и **tḡp̄o** "tempus." Особено, **p̄** често замества "pr(a)e," **q̄** "quae" и **r̄** "re." Например, **p̄rc** замества "prete," **q̄dā** "quaedam" и **r̄o** "res."
- **ḡ** е абривиатура на "ergo", но се използва също в съчетанието **ḡsso** вместо "grossos."
- **q̄** е абривиатура на "quo", а **q̄d** замества "quod."
- **d̄** е абривиатура на "dicit," но се среща и **d̄ic** за "divinae."
- **h̄** е абривиатура на "hic," но се използва и в **h̄t** за да изрази "habet" и **ph̄c** за "philosophiae."
- **t̄** се използва както в **t̄al** за "talis," така и в **t̄r**, където замества "legitur."
- **f̄** е абривиатура на "tre", а **f̄o** замества "tres." Когато **f̄** е поставено в края на думата замества "-ter."
- **t̄'** е абривиатура на "ter", а **t̄'rc** е абривиатура на "terre."
- **ū** е абривиатура на "ut."
- **p̄** е абривиатура на "per" или "par." **p̄c** замества "pare" и **p̄mp̄** "parumper."
- **p̄** е абривиатура на "pro"; **p̄bat** замества "probat" и **p̄bē** "prohem."
- **p̄** е абривиатура на "para," но се използва също и вместо "porulo" както в **p̄to**.
- **p̄** е абривиатура на "propter," но се използва също и вместо "prope" както в **p̄c** и "propheta" – **p̄ba**.
- **q̄** е абривиатура на "qui" или "quod". Например, **q̄d̄** замества "quoddam."
- **q̄** е абривиатура на "quam," и **q̄vis** замества "quamvis."
- **q̄** е абривиатура на "que". Например, **q̄o** замества "quodcumque."
- **q̄** е абривиатура на "quoque".
- **r̄** е абривиатура на "et".

- ꝛ се добавя в края на думата, за да покаже, че е изпуснато "um".
- ꝛ е използвана като абривиатура на "com" или "con", когато е в началото на думата, а когато е в края е вместо "us" или "is".
- ꝛ използва се като абривиатура на "us" или "um", когато е в края на думата.

II. ГЛАВА СТРУКТУРА НА ИНКУНАБУЛИТЕ

I. Колофон (*колофών*)

Ранните инкунабули са твърде близки копия на средновековни ръкописи, затова по подобие на ръкописите и те първоначално нямат заглавни страници. Високата цена на пергаментата, който се прави от животинка кожа и се добива трудно, не позволява да се загубва нито една част от ценния материал за нещо различно от самия текст, което обяснява липсата на заглавните страници в ръкописната традиция. Така вместо на заглавната страница името на автора, преписвача, мястото и годината на преписа или друга подобна информация се изписва в края на ръкописите, на последната страница след текста. Затова при инкунабулите, които постепенно изместват ръкописите, информацията от стандартната заглавна страница също се печата най-накрая - името на автора, заглавието, печатарят или издателят и датата и мястото на изданието, а понякога и гербът на печатаря. Тази част от старопечатната книга е наречена колофон, което ще рече “заключителна част”.

II. Заглавна страница

Първият лист от книгата може лесно да се повреди или дори да се изгуби, затова през втората половина на XV в. издателите започват да печатат началото на текста от втората страница като оставят празни и двете страни или само предната страна на първата страница. В началото на 80 те години на XV в. издателите започват да печатат кратки писма на предната страна на първата страница и от тях именно се развива заглавната страница. Едва в началото на XVI в. обаче се развиват украсените заглавни страници, които съдържат библиографска информация и наподобяват днешните книги.

III. Incipit и Explicit

Средновековните латински ръкописи започват с думата "**incipit**," което означава “започва”. Обикновено след "**incipit**" следва заглавието на творбата и информация за автора. Целият текст завършва с изречение, започващо с "**explicit**" (свършва). Тази рамка се прилага не само над цялото произведение, но често и над отделните глави, които също започват с "**incipit**", и завършват с "**explicit**". И двете форми се възприемат като нещо

отделно от текста, затова, когато закономерно се появяват и в инкунабулите, те често се печатат в червено.

IV. Header и номерация

Употребата на header също е наследена от ръкописите, където заглавието на книгата или главата понякога се изписва в горния край на страницата, с червено или със синьо мастило. Среща се и номерация на страниците. Следвайки тази традиция и издателите също печатат подобна информация в горния край на страницата, което се нарича header. Номерацията на страниците в старопечатните книги е по-сложна от днешната, тъй като се осъществява на няколко нива. Първоначално тя служи най-вече за ориентация на книговеца, който подвързва книгата. Означават се колите, най-често с букви, има и пагинация – отделните страници се номерират с римски или арабски цифри и фолиация – номерация на листовите (folia), от които се съставят колите. Някои инкунабули разполагат с нещо като регистър на означенията на колите и на думите в началото на всеки лист от първата половина на всяка кола. Номерацията на страниците е спорадично явление през XV в., тя става нещо обичайно едва през средата на XVI в.

V. Разпределяне на текста в колони

Първоначално кодексите през IV в. имат най-често по 3 колони, през IXв. се налага по-честата употреба на две колони на страница, което разпределение наследяват и инкунабулите. В средновековните ръкописи, когато става дума за закони, обяснителните бележки се изписват около текста на самия закон, по същия начин при инкунабулите често обясненията се печатат около основния текст, като се оставя известно отстояние. Това придава на страницата интересен вид, нещо като текст в две колони с текстова рамка. Хуманистите въвеждат нова тенденция в разполагането на текста на страницата, като използват дълъг ред, тоест текст без разпределение по колони, с ограничено междуредие и изравняване в дясно.

VI. Маргиналии

В ръкописите и старопечатните книги има кратки бележки, които се изписват в полетата отстрани до текста – така наречените "**marginalia**." В тях се дава информация, която често засяга източника на цитирани изречения и в старопечатната традиция за маргиналиите често се използва по дребен шрифт от този на основния текст, както в днешните бележки под линия.

III ГЛАВА ВЪТРЕШНА УКРАСА НА ИНКУНАБУЛИТЕ

I. Инициали

Следвайки структурата и украсата на ръкописите, печатарите на инкунабулите също правят уголемена първата буква от първата дума на всяка глава, тя се нарича инициал и в повечето случаи се оцветява с червено мастило. Често се използват така наречените фасетъчни инициали, вдъхновени от художника Андреа Мантеа. При тях украсената първа буква се побира в квадрат, наречен фасета. В процеса на печатане частта от страницата, където трябвало да се разположи заглавната буква, се оставя празна, покъсно специални занаятчии, наречени рубрикатори рисуват орнаментираните инициали в това празно пространство. За да се означи буквата, която трябва да бъде нарисувана, понякога предварително се печата неин малък вариант, който се наричал “водеща буква”. Инициалите понякога представляват цели рисунки и тъй като в повечето случаи са правени на ръка, могат да бъдат и многоцветни.

Срещат се също и гравюрни инициали, те са обградени с арабески и първоначално се изработват отделно от изданието, като печати от дървени гравюри. В последствие започват да се прилагат и в печатането заедно с основния текст като гравюрите се ползват за матрици – така наречения метод на ксилографията. Декорацията им не винаги се оцветява в червено мастило. Johann Zainer от Улм и Erhard Ratdolt от Венеция са използвали такива инициали. През XVI в. тези декорации започнали да се печатат с помощта на гравирани медни матрици.

През средновековието в преписваческата традиция се използва не само черно, но и червено и синьо мастило. В стремежа си да имитира точно ръкописите Гутенберг иска да постигне тези цветове и в инкунабулите. При печатането на 42-редовата си Библия той опитва да използва червено мастило, но не успява, затова частите, планирани да бъдат в червено, са довършени на ръка. През 1457 г., Fust и Schöffer печатат Псалтир с цветни инициали, но цветното печатане не се разпространява широко през следващите години, предимно поради техническите трудности. В началото на 80-те години на XV в. все пак има издатели като E. Ratdolt от Аугсбург, които печатат части от книгите си с червено мастило.

II. Рамкова украса

Като се следва традицията на ръкописите в старопечатните книги се поставя рамкова украса на първата страница от книгата или главата, а в Часословите на всяка страница. През XV в. в Падуа се появява рамкова декорация в архитектурен стил, рисуват се колони и сгради. За рамковите украси по-често се използват гравюрни отпечатъци, отколкото ръчно рисувани илюстрации, особено ако печатарят има опит с

такива гравюри. Часословите, които са издавани много в Париж, се илюстрират с рамкова украса, състояща се от миниатюри на библейски сцени. Някои от декорациите в този вид книги по-късно се печатат също с метални гравюрни матрици.

III. Илюстрации

Средновековните ръкописи в повечето случаи включват илюстрации. При инкунабулите за илюстрациите най-често се използва методът на гравюрата или ксилографията, защото така те могат да се отпечатват едновременно с текста, макар че в по-люксовите издания първоначално илюстрациите се рисуват на ръка, заедно с всичката друга декорация на книгата. Първата илюстрирана инкунабула е Edelstein, сборник с приказки, отпечатан от A. Pfister в Бамберг през 1461 г. Изглежда по това време текстът се печатал пръв, а след него и останалото. Някои от гравюрните илюстрации са оцветявани ръчно след печатането. В Германия G. Zainer, J. Zainer, A. Sorg, A. Koberger и други печатари създават много илюстрирани издания.

IV. ГЛАВА ПОДВЪРЗВАНЕ И ВЪНШНА ДЕКОРАЦИЯ

I. Подвързване

Предполага се, че през втората половина на IV в. формата на книгите се променя и от свитък става на кодекс. По времето на Касиодор, през VI в., книгите се подвързват по така наречения коптски метод, за когото той споменава в книгата си *Institutiones*. Техниката за подвързване, която се използва и при инкунабулите се установява в епохата на Карл Велики и династията на Каролингите в VIII и IX в. При нея книгите стават по-солидни и по-устойчиви от тези, подвързани по коптския метод. Разликата между двете техники, е в това, че в новия метод отделните коли се свързват заедно и след това се прикрепят към друга опора наречена **raised band**. Инкунабулите подвързани по този начин имат напречни издутини, подобни на ребра, които пресичат гърба на книгата. Тъй като за средновековните ръкописи се използва животинска кожа те лесно се изкривяват и набръчкват. За да се предотврати това и да се държат книгите плътно затворени започват да им се поставят тежки корици и дори метални закопчалки върху тях. В тази епоха книгите обикновено се съхраняват легнали върху задната си корица, а не изправени както днес, затова понякога се прикачват издутинки в четирите ъгъла и в средата на кожената подвързия, за да няма директен контакт между корицата и повърхността на която е поставена. Когато хартията измества пергаментата подобни твърде тежки подвързии не са вече необходими, но все пак инкунабулите се подвързват по същия солиден и устойчив стар метод чак до втората половина на XV в.

За корицата се използват различни видове кожи – овчи, кози, телешки и свински. След специална обработка кожата често се боядисва. Телешката кожа е мека и затова може да бъде боядисана във всякакъв цвят, но в повечето случаи по онова време се оцветява в червеникаво кафяво. Козята кожа е светла и има естествени нишки и често е боядисвана в свето червено, синьо или зелено и се нарича "марокен". Свинската кожа има много характерни пори и често се избелва. Овчата кожа е пореста и мека и по-рядко се боядисва. Тези видове животински кожи се използват по различни начини в зависимост от епохата и региона. През XV в. свинската кожа е разпространена в Германия, телешката в Англия, а козята в Италия.

Колите се изработват като един лист се прегъва до четири пъти. В една кола може да има половин, един, или няколко листа. Броя на прегъванията на основните листи определя големината на книгата. Ако листа се прегъва веднъж формата се нарича "folio", ако се прегъва два пъти "quarto", три пъти – "octavo". Тези формати съкратено се изписват "2°", тъй като от сгъването на един къс хартия в колата има два листа, "4°" и "8°" съответно с по четири и осем листа, получени от едно парче хартия. Между колите и подвързията се поставя лист, за да се предпазят двата края на книгата от натиска на корицата. Някои инкунабули имат коли, съставени от няколко прегънати folia, свързани заедно, те имат различни наименования в зависимост от броя на листата: 4 листа - duerion; 5 листа – quinterion; 6 листа - ternion; 8 листа - quaternion; 10 листа - quinternion; 12 листа – sextern. Така например един quaternion може да бъде получен от различен брой folia в зависимост от формата: 2°(folio)x4; 4°(quarto)x2; или 8°(octavo)x1. След като колите се свържат се затискат с някаква тежест, за да се отстрани въздуха, след това се поставя корицата, за чиято основа се използва дървена дъсчица. В Италия и Германия дъсчиците най-често се изработват от буково дърво, а в Англия и Франция от дъбово.

II. Украса на подвързията

Кориците също се украсяват. До XVI в., понеже книгите се съхраняват легнали често се украсява предният ъгъл или там се изписва заглавието на книгата. Също, за да се предпази горния и долния край на гърба на книгата се прави декоративно подвързване с лен или коприна. Поставя се парче плат в двата края на гърба и след това се зашива за колите. Използват се конци с различни цветове, за да се придаде по-красив облик на книгите. По-голямата част от украсата, обаче, се изработва върху кожената корица. Обикновено и гърба и двете корици са покрити с кожа, върху която се прави специална

украса подобна на отпечатване². Най-често прилагани са два типа: По-разпространено е затъмняващо отпечатване, което се извършва с нагорещени матрици, притискани към кожата, така че да оставят следа, то е за по-малко луксозни издания. По-специално е златното отпечатване, при което се поставя златно фолио върху кожата и се притиска с матрици, така че се получават златни шарки върху корицата. Златната украса е донесена в средата на XV в. от ислямския свят. Матриците представляват резбовани месингови форми с дървени дръжки. Има много различни типове – с цветя, листа, животни. Използват се и различни линии – прави, начупени, извити, които се шамповат с помощта на колелца с ръчки.

Доста по-сложна е техниката на един друг вид шамповане, при който мократа кожа се поставя върху калъпа на цялата украса и се притиска докато шарките не се отбележат отгоре релефно. Тази техника става много популярна в Англия, Франция и Нидерландия през от XV и XVI в., а в Германия едва през XVII в. Тези украси могат да включват и библейски сцени, извивки, ядки, портрети и всякакви други фигури.

III. Знак на печатаря

Още през XV в. печатарите започват да слагат специален гравюрен орнамент, на заглавната или на последната страница от книгите, които издават. Този символ се използва като търговска марка на съответната печатница. Fust и Schöffer за пръв път използват такъв специален знак в *Biblia Latina* (1462 г.), който представлява два щита окачени на клон. Техния знак става пример за други издатели като U. Nan от Рим и N. Kesler от Базел. Наследниците на N. Jenson от Венеция използват свой знак, който се състои от кръг и прави линии подредени в правоъгълник.

През XVI в. видни издатели като Aldus, Froben, Giunta и Plantin започват да използват уникални знаци и по този начин подтикват към разработването на различни модели.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Книгопечатането възниква в Германия без никаква връзка с хуманизма, но италианските хуманисти са първите, които си дават сметка за стойността на откритието и много бързо го адаптират за своите цели. Под тяхно влияние се развива една нова тенденция в книгопечатането – към четливи, елегантни, изчистени, и удобни за ползване издания. Може да се каже, че съвременният облик на книгите се дължи до голяма степен на хуманизма. Създаването на четлив шрифт, намаляването на съкращенията и

---

² Става въпрос за tooling.

декорацията сред текста, разделянето и подравняването на полетата и междуредията са тенденции, които правят книгите по-четивни. Книгопечатането дава възможност повече хора да притежават книги, а с хуманистичните въведения повече хора могат да си служат с тях.

БИБЛИОГРАФИЯ

- **Добиаш-Рождественская, О. А.**, *История писъма в средние века*, Москва, 1987
- *An Introduction to Palaeography for Scribes*
URL: <http://members.tripod.com/nicolaa5/articles/pal.html>
- **Bischoff, B.**, *Latin Palaeography: Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge, 1990
- **Daniels, Peter, William Bright**, *The world's writing systems*, New York, 1996
- **Greetham, David C.**, *Textual Scholarship*, in Google print
- **Incunabula**, URL: <http://www.ndl.go.jp>
- **Jean, Georges**, *Writing, Alphabets and Scripts*, London, 2000
- **Robinson, Andrew**, *Die Geschichte der Schrift*, Paul Haupt Berne, 1996
- **Shailor, Barbara A.**, *The Medieval Book*, in Google print